

revista de estudios rosalianos

Centro
de Estudios
Rosalianos

FUNDACIÓN
ROSALÍA
DE CASTRO

1

2000

JAPÓN

Estudios

Rosalía de Castro, actriz:
noticias e documentos

11

Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda

Traducir Rosalía ó inglés:
algúns problemas

45

Jonathan Dunne

Anne Marie Morris con
Rosalía ó fondo

59

Xesús Alonso Montero

Dous poemas
de Rosalía
reexaminados

Comunicacións

75

Margarita Ledo Andión
Xavier Baixeras
Luz Pozo Garza
Dolores Vilavedra

Exhumando
páxinas
sobre Rosalía

Carta a Miguel de Unamuno

114

Víctor Said Armesto (1912)

Letras de fóra

Rosalía de Castro cantada.
"A Rosalía", de Curros Enríquez,
en traducción lituana

125

“Aquel, máis que neve branco”

MARGARITA LEDO ANDIÓN

Antes de máis vounas situar nunha sospeita que é, tamén, a miña propia sospeita. ¿Por que o profesor Alonso Montero me pon nas mans un texto de Rosalía, sabendo como sabe que —e ao contrario das persoas coas que comparto esta sesión— eu nen son *rosalióloga* nen podería facer unha entrada no texto dende os estudos literarios, e por que, a maior abundamento, me pon nas mans “Castellanos de Castilla”?

Fíxome a encomenda no último momento, o mesmo día que saía eu para Chile vía Buenos Aires, onde tiña que falar de “A Mundialización, en plural”, é dicir, da industria audiovisual de contidos en galego como parte da construción da sociedade do coñecemento. “Leva canda ti o poema”, foi a súa única recomendación.

O poema procureino alén. E dende o proemio que fai o traductor e antólogo Rodolfo Alonso¹ en salientando que a Unesco inclúe a Rosalía entre as cen primeiras figuras que representan a literatura do Planeta, o meu ánimo cara argumentar encol da representatividade da produción cultural en galego abofé que cuallou como cuallou a aura rosaliana cando intervíñ no Congreso de investigadores da comunicación da área latinoamericana. Doulle as gracias, xa que logo, a Xesús Alonso Montero por convocarme á lectura de “Castellanos de Castilla” e doulles as gracias a vostés, por constituirse nunha audiencia-modelo para a entrada no texto que me dispoño, xa, a facer. Unha entrada que me deparou máis interrogantes que respostas e que me levou a repensar Rosalía en tanto mediadora para coñecermos millor a súa época, ese ventre do século XIX que nos definirá, en diante, ás galegas e aos galegos de nación.

O arxentino Rodolfo Alonso, Premio Nacional de poesía no 97, fíxase no carácter fundacional da obra de Rosalía de Castro tocante ao Rexurdimento, no facto de que escribir en galego é, pois, un acto programático, e en que a seducción que provoca a súa persoa —a autora empírica— non se poderá arredar do resultado da súa obra. Unha sorte de seduc-

¹ *Rosalía de Castro, “Airiños, airiños aires...”*, Antoloxía bilingüe, escolma, traducción e limiar de Rodolfo Alonso, Ameghino editora, Rosario, Arxentina, 1997

ción, que para nós devala da entrada profunda no real que “Rosalía, a moderna”² vai efectuar dende ese vínculo experiencia-consciencia que nos trae para a man a notación de que a Literatura se produz na imbricación dialéctica do suxeito como operador —quérao ou non— social. Seducción nesa sorte de “emoción do outro” que nen a autora —agora sería a autora liminar, a piques de, no linde do seu mundo e da súa linguaxe— que nen a autora, dicíalles, sabe cómo o fai.

Vou, aínda, citar para vostedes outra guía de lectura alén da wittgensteiniana que veñen con seguridade de localizar. Da miña orixe como xornalista réstame a exhibición categórica das fontes, do Umberto Eco de “Entre o Autor e mais o Texto”³ que me fixo atallar e evitar desvíos involuntarios cara lugares que eu nunca podería achar. Porque esta complexa estratexia que eu sospeito no texto rosaliano para implicar aos lectores do seu tempo, implícame como lectora, dende outro tempo, como lectora conscente das convencións culturais que como calquera outra lingua a lingua galega ten producido na historia —a lingua como patrimonio— en conxunción coa historia das interpretacións previas que de seguro acollería un texto como “Castellanos de Castilla”, interpretacións que lúen, tamén, o acto de lectura e a primeira das manifestación do acto de lectura: o termo “Castilla” adxetivado como corazón de ferro e de aceiro e o termo “gallegos” como modo de anomear ese topoi colectivo que é o pobo galego:

Pensás qu’os nosos filliños
Para serviros naceron.

Emerxen, tal e como avantei, moitas interrogantes que me prenden ao texto. A primeira delas arredor da utilización e o sentido da palabra “Castilla” no conxunto da obra rosaliana e singularmente neste poema esculpado como un poema de forte marchamo referencial, denotativo e testemuñal. ¿Qué connotacións lle apuña a autora ao termo “Castilla”? ¿A dicotomía é un feito isolado ou é unha constante na súa obra?⁴. O dous, o ben fronte do mal, fronte do deserto, do inferno, da soberba, da fatuidade, do engano

² Artigo da miña autoría, dende a ollada do fiminino, in *O Libro Galego*, revista de edición exclusiva para a III Mostra do Libro Galego en Cataluña, Asociación Galega de Editores, 1985

³ «Entre el Autor y el texto» in *Interpretación y Sobreinterpretación*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995

⁴ Agradézolle a Rodríguez Baixeras terme remitido a Davies para confirmar a dualidade e o conflito na obra de Rosalía.

Pois tan mal corazon tendes,
Secos fillos do deserto,
Que si amargo pan vos ganan,
Dádesllo envolto en veneno

Do ben representado a nivel individual no amigo, en

Aquel, máis que neve branco

e a nivel común na estrofa

Que Castilla e castellanos,
Todos nun monton, a oito,
Non valen o que unha herbiña
D'estes nosos campos frescos.

Confésolles o meu gusto por interpretar e por usar dos textos e dende este texto, convertido nun símbolo, poderíamos achar usos diversos, diversas transferencias de culpa cara o mundo actual. Porén, arestora, eu escollo como dominante a interpretación co albo de me situar na *intentione autoris* dende a súa época, e dende o entorno no que se movimentou a persoa Rosalía de Castro na súa época⁵.

O signo da época, poñamos que a segunda metade do XIX, é o das grandes promesas, promesas que o século XX vai tronzar. Para adentrarme nesta fatalidade repasei para a ocasión ese meu texto iniciático do 1985, "Rosalía, a moderna", que fixera dende a perspectiva de xénero: ser muller escritora. Lembren "Las Literatas", o rosma-rosma de que si casas con home célebre dirán que é o home célebre quen che escribe os libros, e de que si "non tes dote" vas ter que gardar na intimidade os teus dereitos á expresión persoal. Repentícen a afirmación no limiar de *La hija del mar* (1859) de que inda non lles está permitido ás mulleres escribir o que sinten e o que saben. Cavilen en Rosalía coma un produto e unha operadora na Modernidade, coma unha muller en contacto coa intelixencia activa da época que se organizaba para publicar periódicos, co movemento *provincialista* a se debater —como o século— entre o positivismo e a utopía, entre a observación das condicións reais e a necesidade de transformación, entre as contradicións coa verdade institucional e o dezo por se rebelar, no compromiso como modo de estar no mundo

⁵ Para una revisión biográfica ver «Sobre as orixes de Rosalía de Castro» de Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda, *A Trabe de Ouro*, 39, 1999.

Triste com'á mesma noite,
 Farto de dolor o peito,
 Pídlle á Dios que me mate,
 Por que xá vivir non quero
 Mais en tanto non me mata,
 Catellanos qu'aborreço,
 Hei, para vergonza vosa,
 Héivos de cantar xemendo:

Anunciei ao comén un excursio que é asemade un dos síntomas do meu interese na obra rosaliana: derivar o sentido co que usou no poema o termo "Castilla" e comparalo co uso do termo "Castilla" na totalidade da obra da autora como suxeito no proceso histórico. Canto a min, eu acometín esa lectura dende o contexto xeracional, por exemplo consultando a colección de prensa do seu home, de don Manuel Murguía⁶ ou recuperando un seu artigo en *La Oliva*, aos dez anos dos fusilamentos de Carral, onde aquel fala de "luto para los verdaderos gallegos" e de onde devala a angueira da construción dunha nación como manifestación da necesidade de acadar Poder.

Se re-lemos ao profesor López Taboada⁷, resulta que a aconomía de Galicia non se incorpora á española ate a IGM, orientándose o comercio ou ben cara Portugal ou cara Gran Bretaña, tamén vía Portugal. Mediado o XIX Galicia irrumpe no panorama da segunda revolución industrial aportando forza de traballo para o exterior e aturando os ciclos da fame no interior, e máis o fisco. Non é pois inocente nen casual que o intelectual político da época elabore propostas de intervención que parten de Galicia como Provincia única, como nación, no senso territorial que ten no XIX, como acolle senso a guerra nacional, cito a Badiou⁸, creadora de consciencia mentres crea fronteira, quérese dicir recoñecemento de ti —Galicia— polo outro —Castilla— en establecendo relacións entre o determinismo que dicta a necesidade e a decisión que reclama a vontade e que localizamos no poema que se nos deu a ler:

Premita Dios, castellanos,
 Castellanos que aborreço,
 Qu'antes os gallegos morran
 Qu'ir a pedirvos sustento.

⁶ Ledo Andión, Margarita, *Prensa e Galeguismo* Sada, A Coruña, Ediciós do Castro, 1982.

⁷ López Taboada, Xosé Antonio, *Economía e Población en Galicia*, A Coruña, Edicións Do Ruedo, 1979.

⁸ Seminario sobre o século XX impartido polo filósofo-axitador Alain Badiou na Universidade Paris VII, AA. 1998-1999.

Ollada como persoa que pertence a unha xeración, como criadora con relacións de identidade co seu tempo, Rosalía non poderá entender a produción cultural, para a prensa ou para o libro, sexa argumentativa ou se exprese baixo o signo de canons estéticos, á marxe do espacio público en construción ou de costas á construción dun público. Neste labor quizaves resaltaría eu o talento de Rosalía como propagandista, ese sistema que se articula por pares de contrarios e no que o Outro significa a túa aniquilación:

Y aló a vida che quitaron
Aló a mortíña che deron.

Imos realizar agora outra achega, unha outra posibilidade, que parte de Rosalía como mediación, como ponte para a análise do século ou como un dos resultados do século, un produto e ao mesmo tempo un activo do século que pulou polo coñecemento como liberador —idea que está no celme da teoría do progreso—, pola institucionalización do común —o galego nos Xogos Frorais ou na prensa— e para observar o galego publicado coma un dos factores que artellan, que organizan o século XIX para nós e que nos fai visíbeis ate que a historia creba o alento que habita nos “poemas folk” —collendo este *label* que vén de mencionar o profesor Alonso Montero— e que eu concentro en “Domingo Ferreiro”, un poema con ecos rosalianos, que o arxentino Raúl González Tuñón publica no ano 1939 no seu libro *La muerte en Madrid*:

—“Toca la gaita, Domingo Ferreiro,
toca la gaita”... —“Non queiro, non queiro”
Porque están llenas de sangre las rías,
Porque no quiero, no quiero, no quiero.

(...)

El que no ha muerto andará por el monte
y en las aldeas cayeron los buenos.
Ah, que no vayan los lobos al monte.
Toca la gaita, no quiero, no quiero.

(...)

¿Que nos di “Castellanos de Castilla” se o pensamos, por fin, como literatura de muller, como parte desa narradora que se narra dende o lugar da outra persoa, de

Aquel por quen eu vivía
E sin quen vivir non quero.

Sobrancea no poema o camiño que nos leva dende o espacio máis íntimo, dende a perda material do amigo, ese real, ate unha realidade doada de identificar cos graves problemas da migración como explotación, do

mercado de escravos, que o poema, en que se transmuta nunha crónica, expresa con técnicas e estilos da literatura popular, da literatura oral, nun canon que adoito serviu para describer ese mesmo motivo e que na obra rosaliana pecha na súa estrutura circular o Non, un dos cernes da obra de propaganda, e na súa reiteración, nos seus encadeamentos, ben-zóns e malzóns, nese relato no que a rosa tamén se chama rosa:

Van probes e tornan probes,
Van sans e tornan enfermos,
Qu'ánq'eles son como rosas,
Tratádelos como negros.

E onde a descripción do nemigo, o Outro como mal en si fai que teñamos considerado "Castellanos de Castilla" unha das pezas mestras, que nuclea moitas outras pezas, da batalla desigual que Rosalía de Castro enxergou:

En verdad non hay, Castilla,
Nada como ti tan feyo,
Q'ainda mellor que Castilla,
Valera decir inferno.

A radicalidade, a lucidez, a saída da norma: escribir sendo muller, escribir en galego —é dicir, facer política—, argumentar a acción dende a emoción... deixo para o remate a exposición de intencións da persoa lectora, neste caso eu mesma, da lectora que procurou nun texto da segunda metade do XIX o que a chamada "segunda xeración galeguista" representou para o noso imaxinario, un imaxinario no que Galicia entra con zapatos novos e pasea un tempo que se anuncia como o tempo das grandes e definitivas mutacións. A importancia do territorio como garantía de progreso, de acceso ao benestar, de xustiza social que rezuma o oitocentismo escoa xa en pares de contrarios que son unha constante na nosa, por veces cansa, historia nacional e na que son centrais as pezas de *axit-prop*:

Castilla ⇒ Explotación

Éxodo ⇒ Malzón

Retorno (morte no poema) ⇒ Salvación

O meu interese na autora empírica foime fundamental para poder ler o texto como parte dun programa, como relación "ente senso e son", unha definición da lingua na que coinciden Chomsky e Valéry e que o meu antólogo circunstancial, Rodolfo Alonso, anota ao comentar a súa traducción. O meu interese pola xenealoxía, pola procura de puntos de

inflexión no modo dominante de representar a realidade, tíñame que conducir a Rosalía.

Que é como dicer a unha outra visión, a unha outra forma da práctica da seducción. Dende a lingua galega como constitutiva da verdade histórica, dende a convicción de que se poden facer cousas con palabras —repentizo a Austin—, de que non é diferente —agora o meu personaxe é Dostoievski— entendemento e mais sensación. E porque as mulleres tivemos o corpo na mente mantemos, de maneira teimuda, e empática, o Non:

Que o mar deixoute olvidada
E lonxe de ti correron
As brandas augas que traen
De prantas cen semilleiros.

M. L. A.